УДК: 159.923.2 – 053.6.

ЛАВРІНЕНКО Віталій Анатолійович

асистент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ

У статті аналізуються особливості становлення смислової сфери підлітків. Розглядаються основні теоретичні моделі розуміння смислів та їх формування в онтогенезі; психологічні особливості впливу самооцінювання, рефлексії і конструювання образу «Я» на процес формування смислових настанов молоді. Описуються смислові основи самодетермінації та самореалізації підлітків; причини виникнення, особливості протікання та роль смислових утворень у подоланні підліткової смисложиттєвої кризи. Подається огляд чинників, які впливають на становлення оптимальних смислових орієнтацій підлітків.

Ключові слова: *смислова сфера, особистісний смисл, смислова настанова, почуття дорослості, самооцінювання, рефлексія, образ «Я», самодетермінація, самореалізація підлітків, смисложиттєва криза, смислова регуляція.*

Постановка проблеми. Вивчення особливостей становлення смислової сфери підлітків набуває особливої актуальності останнім часом. Це пов'язано з тим, що в сучасних умовах домінуючі цінності та норми соціальної взаємодії, смислові настанови підлітків набули нових змістових характеристик та форм вираження. Останніми роками в нашому суспільстві відбулися глибинні зміни в різних сферах життя, які вплинули на процес становлення підростаючої особистості (від поширення Інтернет-мережі до значного збільшення кількості молодіжних субкультур різного спрямування).

Дослідження особливостей становлення смислової сфери підлітків є доцільним та актуальним у контексті знаходження шляхів вирішення підліткової кризи, яка вивчалась багатьма дослідниками (Божович Л.І., Виготський Л.С., Ельконін Д.Б., Кон І.С., Мухіна В.С. та інші) і виступає важливим етапом в он-

© В.А. Лавріненко, 2013

тогенезі особистості. При цьому структура особистісних смислів дитини відображає ступінь засвоєння нею соціального досвіду, визначає провідні мотиваційні орієнтації та особливості її самовідношення. Вивчення специфіки становлення смислової сфери особистості дозволяє більш різнобічно, детально і ґрунтовно розглянути причини виникнення, перебіг та шляхи вирішення підліткової кризи.

Також теоретичний розгляд даної проблеми виступає продовженням попередніх досліджень автора [9], які були спрямовані на діагностику особистісних рис, специфіки орієнтацій на взаємодію, соціальної адаптованості та компетентності, емоційних проявів у міжособистісній комунікації та інших психологічних особливостей підлітків. Виходячи з отриманих результатів закономірним є вивчення становлення смислової сфери дітей даного віку, оскільки виявлені проблеми в адаптації, знижений рівень соціальної компетентності, переважання негативних емоцій та проблеми у міжособистісній взаємодії, виражені острахи відносно самотності та інші психологічні характеристики підлітків можуть мати різне підґрунтя і по-різному трактуватися. З огляду на це, проблема становлення смислової сфери підлітка, як інтегральної особистісної характеристики, виступає закономірним продовженням проведених раніше теоретичних та емпіричних досліджень.

Мета даної статті – проаналізувати психологічні особливості, процеси та чинники, які впливають на становлення смислової сфери підлітків. Відповідно до визначеної мети, **завданнями** даної статті виступають: 1) охарактеризувати структуру та особливості реалізації в життєдіяльності смислових утворень особистості; 2) проаналізувати роль рефлексії, самооцінювання, спроможності до інтеграції свободи і відповідальності, самодетермінації та переживання смисложиттєвої кризи у становленні смислових настанов підлітків; 3) означити основні чинники, які впливають на процес становлення смислової сфери підростаючої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення поставленої проблеми вимагає розгляду психологічних особливостей смислів особистості як осередку її життєвої активності. Проблему смислів та життєвих орієнтацій досліджували Б.Г. Ананьєв, К.О. Абульханова-Славська, Г.О. Балл, Б.С. Бра-

тусь, Б.В. Зейгарнік, К.В. Карпинський, О.М. Леонтьєв, Д.О. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та інші. Так, смисл визначається як універсальний базовий механізм свідомості і поведінки людини, основа її особистості [10]. Смисл людини розглядається як різновид життєвої задачі, спосіб упорядкування свідомості, інтерпретація світу і життя в цілому.

У дослідженнях О.М. Леонтьєва поняття «смисл» розглядається у двох контекстах. З одного боку, смисл визначається як головний компонент свідомості, з іншого – виступає ланкою, котра пов'язує діяльність і свідомість [15]. Натомість Б.С. Братусь [2], акцентує увагу на провідному значенні смислу у формуванні ставлення людини до оточуючих, його залежність від співвідношення рівнів смислової сфери та ступеня привласнення смислових відношень особистістю.

У підлітковому віці смислова сфера, на думку Д.О.Леонтьєва та О.Р.Калітеєвської, забезпечує здійснення самодетермінації особистості. Даний механізм розглядається як здатність діяти непередбаченим для оточуючого світу чином, не піддаватися зовнішнім впливам але діяти відповідно до певної логіки, заснованої на власних довгострокових інтересах і ціннісно-смислових орієнтаціях [6].

Осягнення власного внутрішнього світу підлітками, відкриття ними різних аспектів свого «Я» сприяє формуванню та кристалізуванню їхньої смислової сфери (Вайзер Г.О. [3]).

Смислова сфера відіграє провідну роль у детермінації самореалізації, яка є однією з виражених потреб підліткового віку (О.В.Селезньова [13]).

Становлення особистості підлітка відображає наявність вираженої смисложиттєвої кризи, яка виступає різновидом психобіографічної кризи і породжується об'єктивно існуючими протиріччями у пошуці та практичній реалізації молодою особистістю смислу власного життя (К.В.Карпинський [7]), що виражається в намаганнях освоїти різні соціальні ролі та моделі взаємодії, довести власну самостійність та індивідуальність з боку підлітків.

Виклад основного матеріалу. Проблема становлення смислової сфери підлітків достатньо складна та вимагає різнобічного розгляду, котрий включає аналіз категорії «смисл» у психологічній науці, основних проблем та закономірностей станов-

лення особистості підлітка, особливостей інтимно-особистісного спілкування, рефлексії, оформлення образу «Я» та самодетермінації, як важливих компонентів розвитку особистісних смислів підлітків.

Поняття «смисл» може розглядатися у трьох аспектах: онтологічному, феноменологічному та діяльнісному. Найважливішим з них виступає онтологічний, де смисл розглядається в контексті життєвого світу та відношень суб'єкта [10,13].

Розуміння сутності смислів людини базується на принципі буттєвого опосередкування смислової реальності, що витікає з обумовленості смислу унікальним досвідом і біографією людини. Спираючись на положення даного принципу, з'являється можливість прослідкувати вплив соціального життя, комунікації та намагань підлітків самореалізуватися на розвиток і структурування їхньої смислової сфери.

При цьому смисл виступає складним явищем, що реалізується в таких структурах особистості як особистісний смисл, смислова настанова, мотив, смислова диспозиція, смисловий конструкт та особистісна цінність. Особистісний смисл виражається у феноменах трансформації просторових, часових та інших характеристик значимих об'єктів у їх образі. Смислова настанова проявляється в ефектах стабілізуючого, обмежуючого, відхиляючого чи дезорганізуючого впливу на протікання діяльності. Мотив виражається у феномені спрямованого спонукання діяльності, механізми якого мають смислову природу.

Смислова диспозиція передбачає збереження смислового відношення до об'єкту після закінчення діяльності, виступає стійким ставленням, котре породжує нові сенси. Особистісна цінність виступає стабільним джерелом смислоутворення і мотивоутворення, що має витоки у соціокультурному цілому, до якого належить суб'єкт. Смисл життя визначається як концентрована характеристика стрижневої та узагальненої динамічної смислової системи, відповідальної за загальну спрямованість життя суб'єкта (Д.О. Леонтьєв [10]).

Психологічні особливості смислової сфери особистості також можуть бути описані за допомогою понять «смислове утворення» та «смислова сфера». Смислові утворення, за О.Є. Насіновською [15], є психічними утвореннями, які характеризують особистісний розвиток людини і визначають особистіс-

но-смислову сторону її мотивації. Вони формуються в індивідуальному повсякденні суб'єкта, наповнені суб'єктністю ставлень людини до різноманітних об'єктів та неминуче беруть участь у житті особистості.

Поняття «смислова сфера» було введене Б.С. Братусем [2] і відображає перехрестя двох вісей: рівнів смислової сфери та ступенів привласнення смислових відношень самою особистістю. За критерій віднесення смислу до того чи іншого рівня покладений реальний спосіб ставлення до інших людей. Цей же рівень виступає головним психологічним критерієм смислового розвитку та зростання особистості. Смислова сфера визначається як ціле, котре характеризується наявністю смислових зв'язків і реалізується у смислових системах, що утворюються у складних, багатогранних співвідношеннях окремих актів поведінки людини до більш широких (смислоутворюючих) контекстів життя. При цьому смисл пов'язаний з моральною позицією людини та цінністю, а функцією смислового утворення виступає моральна оцінка діяльності особистості.

Смислова сфера людини достатньо динамічна, постійно змінюється протягом її життя. При цьому важливою її характеристикою є вплив на діяльність та регулювання активності особистості. Д.О. Леонтьєв [10] визначає чотири основних напрями розвитку смислової регуляції в онтогенезі особистості. Першим виступає прогресуюча інтеграція, ієрархізація та структурне ускладнення механізмів смислової регуляції поведінки.

Другим напрямом, який набуває особливого значення у підлітковому віці, є когнітивне опосередкування смислової регуляції, її розповсюдження за межі даної ситуації у план прогнозів, уявлень і фантазій. Це відображається у прогресуючому опосередкуванні смислової регуляції взаємовідносинами особистості із соціальними спільнотами, до яких вона належить. Прикладом може виступати залежність механізмів смислової регуляції та установок підлітка від орієнтирів, які йому надає референтна група (чи то коло друзів, чи то неформальне угрупування). Четвертий напрям розвитку смислової регуляції життєдіяльності особистості – прогресуюче усвідомлення і здатність рефлексивного ставлення до своїх смислових орієнтирів.

Особливого значення становлення смислової сфери та регуляції набуває у підлітковому віці, який виступає перехідним

періодом від дитинства до дорослості. Формування особистісних смислів та смислових настанов підлітків відбувається впродовж подолання ними своєрідної кризи. Її суть пов'язана з основним новоутворенням підліткового віку – почуттям дорослості, що реалізується у прагненні молодої людини бути визнаним дорослою самостійною людиною представниками соціального оточення (Виготський Л.С., Божович Л.І., Фельдштейн Д.І.) [1]. Через таку вимогу підлітка виникає конфлікт. З одного боку, підліток є дитиною, у нього ще формуються когнітивна та емоційна сфера, відбувається становлення ціннісних орієнтацій та адекватної самооцінки. З іншого боку – підліток прагне, щоб до нього ставилися як до самостійної людини, оскільки він дійсно входить у доросле життя, виконує свої обов'язки та починає проявляти компетентність при виконанні поставлених перед ним задач.

До особливостей психічного життя підлітка можна також віднести залежність самовідношення від зовнішнього оцінювання та значні зміни у структурі цінностей і відношення до життя, орієнтування на отримання нового соціального досвіду (Божович Л.І., Давидова Г.І., Кон І.С., Мухіна В.С., Соловйова Н.В., Тюменева Ю.А., Павлова М.К., та ін. [1, 5, 8, 12]), що зумовлює суттєві зміни у осмисленні життя підлітками.

Так, І.С. Кон [8], говорячи про специфіку самооцінювання у підлітковому віці, розглядає останнє як сукупність своєрідних когнітивних схем, які узагальнюють минулий досвід особистості і організують, структурують нову інформацію відносно різних аспектів «Я» дитини. Підліток, який задумується про вираженість у себе певної якості (наприклад, наскільки він самостійний чи компетентний у вирішенні нагальних життєвих питань), аналізує отриману зовні інформацію, підкріплює свої роздуми фактами минулого досвіду і схильний більш-менш точно передбачати свою майбутню поведінку.

Засвоєння суспільних оцінок підлітками та формування на їх основі власного самооціночного ставлення призводить до суттєвої перебудови смислових зв'язків і систем, відображаються у можливості дитини співвіднести окремі поведінкові прояви (котрі відображають наявність чи відсутність різних особистісних рис) з широкими контекстами соціального життя. Тобто, аналізуючи окремі ситуації підліток робить висновки про вираженість у себе важливих якостей – самостійності, комунікативності, компетентності та адаптованості тощо.

На основі самооцінювання у підлітків формуються якісно нові смислові настанови, котрі можуть здійснювати як стабілізуючий, так і дезорганізуючий ефект на соціальну активність дитини. Прикладом для першого випадку може виступати розвиток мотивів дитини на основі осмислення власної самостійності, розгляду даної якості як цінності, що виступає джерелом смислоутворення та мотивоутворення. Сприймаючи самостійність як важливу якість свого життя, підліток переструктуровує свої мотиви, що спонукає його до реалізації намагань набувати соціальні уміння, необхідності виразити себе у колі однолітків, розвивати власні здібності у гуртках, розширювати знання про оточуючий світ тощо.

Орієнтування підлітка на самостійність як цінність може мати і дезорганізуючий ефект, коли він нівелює спроби дорослих допомогти, порадити йому; орієнтується в житті на такі смислові настанови, що характеризуються незрілістю та безвідповідальністю (наприклад, «Я самостійно зможу виконати цю роботу, а якщо не виконаю – нічого страшного, адже дорослі з дитинства не карали мене», «я дорослий, отже самостійно вирішив, що не буду готуватись до екзамену, а краще піду гуляти» тощо).

Особливості самооцінювання підлітків походять і проявляються головним чином у їхній провідній діяльності – інтимно-особистісному спілкуванні, що виступає процесом пізнання оточуючого світу, розвитку та прояву особистості молодої людини (Ельконін Д.Б., Дубровіна І.В., Ліберман О.А., Тюменева Ю.А. та ін.). За допомогою інтимно-особистісного спілкування молодь здійснює апробацію нового соціального досвіду, розширює уявлення про систему стосунків між людьми, збагачує власний життєвий досвід. У межах реалізації потреби у встановленні тісних стосунків із однолітками відбувається соціалізація підлітка, становлення його особистості.

Занурюючись у соціальне середовище, підліток трансформує свої вищі психічні функції, формальне, дискурсивне та абстрактне мислення. Молода особистість такого віку вчиться формулювати гіпотези, оперувати символами, абстрагуватися від конкретного, розвиває здатність до інтелектуальної та особистісної рефлексії. Це дозволяє підлітку відійти від реального і «проникнути» у сферу абстрактного і можливого, на новому рівні осмислити життя [4].

Рефлексія відіграє ключову роль у розкритті внутрішнього психічного світу підлітків. На думку В.І. Слободчикова [14] – це специфічна людська здатність, яка дозволяє суб'єкту зробити свої думки, емоційні стани, дії і відношення, всього себе загалом предметом спеціального розгляду, аналізу і оцінки, що призводить до практичних змін у поведінці. На основі здійснення рефлексії у підлітків формується ціннісно-смислове самовизначення, усвідомлення та ускладнення системи власних мотивів, переконань, цінностей та орієнтирів. У підлітків проявляється специфічна діяльність, спрямована на зміну своєї життєвої позиції, вчинків, поведінки, котра визначається особливостями смислової регуляції. Остання, за В.І. Слободчиковим, виступає механізмом, котрий визначає поведінку людини за допомогою когнітивних посилань.

У підлітковому віці, який, на думку Д.О. Леонтьєва [10], є «другим народженням особистості», відбувається якісний перелом у формуванні смислової регуляції особистості. Внутрішній світ та індивідуальні смислові орієнтації підлітка набувають ознак самодостатності, котра переходить у надцінність. У результаті смислова регуляція особистості часто набуває контрадаптивного чи дезадаптивного характеру, вступаючи у конфлікт з іншими регуляторними системами. У підлітковому віці формуються засади для становлення вищої системи регуляції, характерної для зрілої особистості – системи, яка заснована на логіці вільного вибору. Проте в дійсності підлітки часто демонструють закріпленість незрілих патернів особистісної структури, які спричиняють прояви конформістського, імпульсивного чи симбіотичного типів взаємодії молодої особистості з оточуючим світом.

У разі оптимального становлення смислових структур (коли вони мають адаптивний характер) у підлітків розвивається здатність до самодетермінації – здатності діяти непередбачуваним чином, не піддаючись зовнішнім впливам, проте відповідно до внутрішньої логіки, яка заснована на довгострокових інтересах та ціннісно-смислових орієнтаціях [6]. Спроможність підлітків до самодетермінації виникає на основі інтеграції свободи та відповідальності, котрі стають особистісними смислами у дитини.

При цьому свобода розглядається як найвища форма активності, що виражається у здатності ініціювати, припинити чи змінити напрям діяльності у будь-якій її частині. Коли підліток адекватно сприймає свободу як цінність, його поведінка характеризується логічністю, спроможністю реалізувати різні, бажані для нього, мотиви та вектори соціальної активності, відповідальністю.

У той же час відповідальність підлітків – це вища форма саморегуляції, що виражається в усвідомленні і використанні себе як причини змін у собі та оточуючому світі. Її сформованість відображає високорозвинену здатність дитини до смислової саморегуляції.

Особлива роль самодетермінації у становленні смислової сфери підлітків пояснюється тим, що суть кризи даного віку полягає у зміщенні рухових сил особистісного розвитку зовні всередину на основі інтеграції і повноцінного розвитку механізмів свободи і відповідальності. Саме їхня інтеграція, на думку О.Р. Калітеєвської, Д.О. Леонтьєва, Є.М. Осіна та І.І. Бородкіної [6], забезпечує вирішення підліткової кризи. Часто така інтеграція не відбувається, що призводить до входження дитини у доросле життя з невирішеною підлітковою кризою і нерозвиненою здатністю до самодетермінації і смислової регуляції власної поведінки, особистісної незрілості.

Загалом, як зазначає Г.О. Вайзер [3], процес психічного розвитку особистості підлітка має ознаки початку становлення психологічної зрілості. Даний період характеризується ієрархізацією мотивів, виникненням рефлексії, формуванням узагальненого відношення до життя, розширенням ціннісно-смислового простору молодої особистості, відбудовою єдиної життєвої лінії і виявленням протиріч між особистістю і життєвими обставинами, виникненням спрямованості на цілі, пов’язані з віддаленим майбутнім.

При цьому важливого значення для підлітків набуває їхня здатність до самореалізації, яка визначається особливостями смислових настанов та особистісних смислів дитини і проявляється в різних формах. Якщо смислові настанови та загальна осмисленість життя підлітка характеризуються реалістичністю та конструктивністю, доцільно говорити про оптимальність та гармонійність його самореалізації [13]. У процесі самореалізації

молода особистість усвідомлює та оцінює свої істинні сили, та починає спиратися на них, регулюючи свою життєдіяльність.

Від зовнішньої детермінації своєї активності підліток переходить до внутрішньої детермінації, стає здатен співвіднести свої внутрішні смислові настанови і можливості зі своїми стратегічними життєвими цілями. Поступово, у ході розвитку своїх життєвих сил і можливостей, молода особистість починає усвідомлювати смисл свого життя, який у результаті стає основною рушійною силою її самореалізації. У подальшому процес самореалізації підлітків набуває ознак незалежності, самоорганізованості, творчого характеру, а кризи, котрі незворотньо супроводжують процес формування психологічної зрілості, є конструктивними та інтегруючими.

Спроможність підлітків самореалізуватись у системі контактів з однолітками, уникнути почуття самотності, зайняти бажане місце в системі взаємодії з оточуючими, довести власну самостійність та компетентність у житті визначається особливостями їхніх провідних смислових настанов та особистісних смислів, орієнтування на саморозвиток та комунікацію, як на цінність.

Важливим у процесі становлення смислової сфери підлітків є їх самоставлення, яке визначається як смислова структура, яка відображає особистісний смисл реально існуючих чи уявних, більш-менш усвідомлених індивідних та особистісних якостей людини в контексті реалізації найбільш значимих для неї мотивів і цінностей. Самоставлення підлітків відображається в особливостях сформованого ними образу власного «Я» та часто має кризовий характер.

У процесі соціальної взаємодії за допомогою механізмів рефлексії діти набувають можливості занурюватись у себе, відкривають широкий світ емоційних переживань. Наслідком такої специфічної активності дітей виступає формування у них образу свого «Я», що розглядається як складна система, котра характеризується певним ступенем когнітивної складності, чіткості, послідовності, стійкості та самоповаги. Як зазначає І.С. Кон [8], у підлітковому віці посилюється здатність до самоспостереження, знижується стійкість образу «Я», дещо знижується самоповага і суттєво змінюється самооцінка деяких якостей. Підліткам частіше, ніж молодшим дітям, здається, що батьки, вчителі та однолітки мають про них погану думку.

Наслідком таких уявлень на тлі класичних протиріч підліткового віку є поява вираженої смисложиттєвої кризи. Остання, за К.В. Карпинським [7], є станом тривалої дизрегуляції життєдіяльності, яка викликана невирішеними протиріччями у пошуці і практичній реалізації смислу життя. Намагаючись реалізувати такі смислові настанови як прагнення довести свою самостійність та незалежність, підліток часто стикається з відсутністю в нього наявних ресурсів (соціальних умінь, досвіду, освіти, матеріальної незалежності тощо) та обмежуючим ставленням із боку дорослих (коли дитині не завжди дають можливість самостійно здійснювати життєві вибори). У результаті він переживає виражену смислову кризу від неможливості у певний момент часу подолати такі протиріччя, ставить під сумнів наявність у себе якостей самостійності, незалежності та самодостатності; чи проявляє дезадаптаційну реакцію – конфліктує з оточуючими, намагається уникати контактів із однолітками, котрі його не приймають, прогулює школу, вступає до асоціальних молодіжних груп тощо.

У процесі подолання такої кризи важливу роль відіграють наявні в дитини особистісні смисли та смислові настанови. На їхнє формування значний вплив здійснюють індивідуально-типологічні особливості розвитку дитини, соціальні умови життя, смислові орієнтири, які задаються референтним оточенням, генетичні особливості та особистісна позиція самого підлітка [4]. Наприклад, при незацікавленій позиції підлітка до розумової активності та освоєння соціального досвіду знижується їхня значущість і прагнення до навчальної діяльності. Якщо позиція дитини пасивна, може виникнути байдужість до спілкування, інтелектуальної активності та опанування необхідних для самореалізації умінь і навичок, розширення меж власного «Я» та формування системи особистісних смислів.

Також характеристики смислових настанов та виникаючої на їх основі мотивації (яка, в свою чергу, спонукає дитину до діяльності) підлітків значною мірою залежать від конкретного соціального оточення дитини (наприклад, переходу в нову школу чи переїзду на нове місце проживання), ступеня психологічного комфорту в сімейних стосунках та досягнень і результатів діяльності у значимих для підлітків сферах (позиція у класі, можливість реалізувати намагання до соціальних контактів за межами школи, учбові чи спортивні досягнення тощо). При цьому,

становлення у підлітка зрілої, реалістичної та гармонійної смислової сфери є можливим за умови успішного подолання означених протиріч та конструктивного вирішення підліткової кризи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Вивчення особливостей становлення смислової сфери підлітків дає можливість більш ґрунтовно та різноаспектно дослідити психологічні особливості даного віку, причини виникнення, протікання і вирішення підліткової кризи.

Смисл у психологічній науці визначається як універсальний базовий механізм свідомості і поведінки людини, основа її особистості. Даний феномен виступає складним явищем, що реалізується в таких структурах особистості як особистісний смисл, смислова настанова, мотив, смислова диспозиція, смисловий конструкт та особистісна цінність. Дослідження особливостей становлення смислової сфери підлітків базується на: 1) розумінні її як цілого котре характеризується наявністю смислових зв'язків і реалізується у смислових системах, що утворюються у складних, багатогранних співвідношеннях окремих актів поведінки людини до більш широких (смислоутворюючих) контекстів життя; 2) розгляді суті смислів людини відповідно до принципу буттєвого опосередкування смислової реальності, що відображає обумовленість смислу унікальним досвідом і біографією людини.

Розвиток смислової сфери підлітків залежить від співвідношення та специфіки протікання процесів когнітивного розвитку, ускладнення механізмів смислової регуляції поведінки особистості, особливостей відображення цінностей соціального оточення у структурі індивідуальних смислів дитини та спроможності до рефлексивного ставлення підлітків відносно власних смислових настанов.

Формування особистісних смислів та смислових настанов підлітків відбувається у процесі подолання ними кризи, яка проявляється з виникненням почуття дорослості і реалізується у прагненні бути визнаним дорослою самостійною людиною представниками соціального оточення.

Важливу роль у перебудові смислових настанов дитини відіграє її самооцінка, котра є наслідком засвоєння суспільних відношень підлітками і розкриває їхню можливість оцінити ви-

раженість у себе самостійності, незалежності, соціальних умінь тощо. На основі таких оцінок формуються якісно нові смислові настанови, котрі можуть здійснювати як стабілізуючий, так і дезорганізуючий ефект на соціальну активність дитини, і проявляються головним чином у їхній провідній діяльності – інтимно-особистісному спілкуванні.

Під час здійснення рефлексії у підлітків розширюється бачення власного «Я», із притаманними йому рисами та характеристиками, що провокує перебудову особистісних смислів і смислових настанов дітей, котрі спонукають їх до діяльності. Розвиток смислової сфери підлітка детермінує появу самодетермінації – здатності діяти відповідно до внутрішньої логіки незважаючи на зовнішні впливи, яка виникає на основі інтеграції свободи та відповідальності, котрі стають особистісними смислами у дитини.

Для оптимального вирішення підліткової кризи окрім адекватного співвідношення свободи і відповідальності важливою виступає здатність до самореалізації, яка визначається особливостями смислових настанов та особистісних смислів дитини і проявляється в різних формах, дозволяє усвідомити та оцінити свої сили, регулювати життєдіяльність. При цьому гармонійність даного процесу залежить від характеру смислових настанов підлітків, їхніх реалістичності та конструктивності.

Самоставлення підлітків відображає осмислення ними своїх особистісних якостей та умінь, особливості бачення ними власного «Я». Воно часто неадекватне, викривлене і на тлі класичних протиріч підліткового сигналізує про появу вираженої смисложиттєвої кризи. Суть її полягає в неможливості підлітка реалізувати свої смислові настанови через відсутність у нього необхідних для цього ресурсів (соціальних умінь, досвіду, освіти, матеріальної незалежності тощо), вплив оточення чи неможливість подолати протиріччя між наявним у нього досвідом та новими задачами, котрі підліток сам собі визначає (довести власну незалежність, самодостатність, самостійність).

На становлення смислової сфери підлітків впливають їхні індивідуально-типологічні особливості, соціальні умови життя, смислові орієнтири, які задаються референтним оточенням, генетичні особливості та особистісна позиція самих дітей. Також, особливості смислових настанов і мотивації підлітків значною

мірою залежать від конкретного соціального оточення, ступеня психологічного комфорту у сімейних стосунках та досягнень і результатів діяльності у значимих для підлітків сферах.

Проте аналіз описаних вище чинників, механізмів та закономірностей становлення смислової сфери підлітків не дає можливість ґрунтовно вивчити роль смислових настанов у подоланні кризи даного віку і значення у процесі становлення зростаючої особистості. Дана проблема не є остаточно розробленою і потребує подальшого вивчення що буде спрямоване на емпіричне дослідження психологічних особливостей структури смислової сфери підлітків, їхніх смислових настанов і смисложиттєвих орієнтацій, специфіки вираження, протікання і подолання смисложиттєвої кризи тощо.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Лидия Ильинична Божович. – М. : “Просвещение”, 1968. – 464с.

2. Братусь Б.С. К изучению смысловой сферы личности / Борис Сергеевич Братусь // Вестник МГУ. – Сер. 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 46 – 55.

3. Вайзер Г.А. Смысл жизни и двойной кризис в жизни человека / Галина Александровна Вайзер // Психологический журнал. – Т19. – №5. – 1998. – С. 3 – 14.

4. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник / Олександр Васильович Скрипченко, Любов Василівна Долинська, Зоя Василівна Огороднічук та ін. [2-ге вид.]. – К. : Каравела, 2009. – 400с.

5. Давыдова Г.И. Развитие индивидуальности в контексте рефлексивно-диалогического взаимодействия / Галина Ивановна Давыдова, Игорь Никитович Семенов // Мир психологии.– 2008. – №1.– С.59 – 71.

6. Калитеевская Е.Р. Смысл, адаптация и самодетерминация у подростков / Елена Ростиславовна Калитеевская, Дмитрий Алексеевич Леонтьев, Евгений Николаевич Осин, Ирина Ивановна Бородкина // Вопросы психологии. – 2007. – №2. – С.68-80.

7. Карпинский К.В. Взаимосвязь самоотношения и смысложизненного кризиса в развитии личности / Константин Викторович Карпинский // Мир психологи. – 2010. – № 4. – С. 152 – 167.

8. Кон И.С. Открытие «Я» / Игорь Семенович Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.

9. Лавріненко В.А. Психологічні особливості практичної роботи психолога з підлітками із неформальних об’єднань по оптимізації їх міжособистісної взаємодії / Віталій Анатолійович Лавріненко, Ольга

Данилівна Кравченко // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України / За ред. С.Д.Максименка. Т. XII, част. 5. – К., 2010. – С.207 – 214.

10. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Дмитрий Алексеевич Леонтьев / [2-е испр. изд.]. – М. : Смысл, 2003. – 487с.

11. Москаленко О.В. Сучасні концепції ціннісно-смислової сфери особистості / О.В.Москаленко // Вісник НТУУ «КПІ». – Філософія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 2. – 2010. – С. 113 – 117.

12. Павлова М.К. Взаимосвязи между отдельными сторонами психологического развития в подростковом возрасте / М.К.Павлова // Вопросы психологии. – 2008. – №3. – С.46 – 55.

13. Селезнева Е.В. Смысловые детерминанты самореализации / Елена Владимировна Селезнева // Мир психологии. – 2010. – №4. – С. 78 – 91.

14. Слободчиков В.И. Психологические проблемы становления внутреннего мира человека / Виктор Иванович Слободчиков // Вопросы психологии. – 1986. – №6. – С. 14 – 22.

15. Шевченко Н. Розвиток уявлень про категорію «смисл» у психологічній теорії діяльності / Наталія Шевченко // Психологія і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 82 – 88.

Лавриненко В.А.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ СМЫСЛОВОЙ СФЕРЫ ПОДРОСТКОВ

В статье анализируются особенности становления смысловой сферы подростков. Рассматриваются основные теоретические модели понимания смыслов и их формирования в онтогенезе, психологические особенности влияния самооценки, рефлексии и конструирования образа «Я» на процесс формирования смысловых установок молодежи. Описываются смысловые основы самодетерминации и самореализации подростков, причины возникновения, особенности протекания и роль смысловых образований в преодолении подросткового смысложизненного кризиса. Дается обзор факторов, влияющих на становление оптимальных смысловых ориентаций подростков.

Ключевые слова: *смысловая сфера, личностный смысл, смысловая установка, чувство взрослости, самооценивание, рефлексия, образ «Я», самодетерминация, самореализация подростков, смысложизненный кризис, смысловая регуляция.*

Lavrinenko V.A.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF BECOMING OF ADOLESCENTS SENSE SPHERE

The article analyzes the features of the formation of sense sphere of adolescents. The main theoretical models of meaning and understanding of their formation in ontogeny, forms of semantic unions: personal meaning, sense purpose, motive, sense disposition, semantic construct and personal value. The concepts of «sense union» and «sense field» as integrative characteristics of adolescent's personality are differenced.

Analyzed the psychological characteristics of personality development in adolescence, influence feelings of adulthood as a central personal formation of age, and intimate-personal communication as leadership activities at this stage of the individual formation, in process and overcoming of lifesense crisis of adolescents.

The psychological characteristics influence self-evaluation and reflection on the process of sense guidance of youth are given. The transition of external evaluation on the internal and specific expression of different value assessments in sense adjustments and orientations are discussed. The mechanisms of change in the perception of their personal qualities and giving them special value at the time of reflection, and changes in motivational and semantic orientations of young people on this basis are described.

The article also discussed the sense foundations of self-determination and self-realization of adolescents. The basic behavioral signs of self-determination and principles of its formation in adolescence - especially the integration of freedom and responsibility in the process of life. Analyzed the basics of adolescent's self-implementation – awareness of personal senses and formation of new motives of life on that basis.

Analyzes the causes and particularities of the role of sense structures in juvenile senselife crisis adolescents. Provides an overview of factors that affect the formation of optimal semantic orientations of adolescents. Also, the perspectives for further research semantic areas that are focused on the empirical study of structural features of personal meanings and life purport adolescents.

Keywords: *sense field, personal meaning, sense adjustment, a sense of adulthood, self-evaluation, reflection, the image of "I", self-determination, self-realisation of teenagers, senselife crisis, sense regulation.*

Надійшла до редакції 1.10.2012 р.